

Роман
ІВАНУЧУК

*Вода з каменю
Саксаул у пісках*

Романи

Харків
«Фоліо»
2020

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ перший

Тієї осінньої неділі 1830 року, коли у Варшаві кадети школи підхорунжих, а з ними й поет Северин Гошинський готувалися до штурму Бельведера, щоб убити намісника Королівства Польського великого князя Костянтина й проголосити Польщу незалежною, у Львові — столиці подібного до Конгресівки Королівства Галиції і Лодомерії, яке належало австрійському цісарству, панувала ідеальна благодушність.

У суботу, відмітившись у губернiальних бюрах і засвідчивши цим свою лояльність, розійшлися по домах службовці; жандарми, перевіривши паспорти зареєстрованих жебраків і повій, склали реляції в дирекцію поліції про відсутність у місті підозрілих осіб; у колишніх монастирях Кармелітів і Бригідок тюремники провели перекличку в'язнів; на розі вулиць Широкої й Палацової в приміщенні греко-католицької духовної семінарії префекти перевірили присутність питомців¹ у кімнатах; гора Шембека, до якої притулювся Заклад Оссолінських, мирно закутувалася сизим туманом і крізь сутінки презиралася з лисим куполом Високого Замку; на Гетьманські й Губернаторські вали виходили на прохід святково одягнуті містяни; засвітилися свічки на жирандолях у казино Гехта навпроти Єзуїтського горобу; розпочиналася вистава у театрі Яна Камінського; на вулиці Сикстуській у своїй квартирі писав, стоячи за конторкою, драматург Олександр Фредро, й ніби зовсім окремо від усього світу, немов анахорет, у тісній комірці Закладу Оссолінських розстеляв одне ліжко вісімдесятип'ятилітній бібліотекар Павло Любимський, а друге, як завжди, залишалося застелене шовковим білим покривалом.

¹ Так називали вихованців духовної семінарії.

А в неділю на досвітку дзвони заграли на «Anioł Pański»¹ й на заутреню — зазмагалися між собою церковні благовісти й костельні дзвоники, перебиваючи одні одних, пересварюючись за прихожан римської і грецької віри; а далі, немов згадавши, що вже більше двох століть тому їх об'єднав апостольський престол, увійшли в єдиний ритм, злагоджений дзвін став чутний усім, хто де досипляв суботню ніч: у кам'яницях старого міста, у халабудах передмість і в сутеринах.

Потім ударив дев'яту хрипливий ратушевий годинник, з гори Шембека долинула вкрадлива трель поранної трубки, їй відповів з Високого Замку владний звук мідного горна, а тоді у блискучих касках, з карабінами на плечі і з духовим оркестром попереду виступив з Яблоновських касарень полк цісарського війська до Єзуїтського костелу на молитву. Прийшов, тлумлячись, через аркову Галицьку браму, а за нею, знову вишикувавшись у колону, промарширував під такт ударів барабанщика в напрямку площі Святого Духа. На Ринку, біля кам'яниці з венеціанським левом на фронтоні, юрмився уже народ — дорослі й діти. Дорослі не зважали на військо, вони збиралися тут кожної неділі з доброю вірою, що Бог допоможе їм продати свою силу й розум підприємцям, ярмарок живим товаром уже розпочався, щасливі запивали могорич у кнайпі «Унтер цвайундфірціг»², а хлопчачи побігли за жовнірами.

Вмент вишикувались у маршову колону, яку очолив щасливо усміхнений Ясьо Сакрамент; він, затиснувши під пахвою скрипку і міняючи крок, раз у раз підстрибував, щоб увійти у маршовий ритм жовнірів, а коли йому нарешті вдалося це зробити, й хлопчачи теж перестали безладно дріботіти, затягнув на високій нуті бравурну пісню, за яку поліцаї будь-кому, крім нього, не гаючись наклали б на руки блискучі бранзолети³.

Pod Ulm, pod Ulm, pod Austerlitz!
Bierzemy w dupę nie mówiąc nic,
Bo my, austriacy, taki zwyczaj mamy,
Że w dupę bierzemy i nic nie gadamy!⁴

¹ «Ангел Божий» — ранкова молитва.

² «Під сорок другим».

³ Тут: кайданки.

⁴ Під Ульм, під Ульм, під Аустерліц, нас б'ють у зад, а ми мовчимо, бо ми, австрійки, маємо такий звичай, що мовчки приймаємо лупцювання (пол.).

Гонорові вояки, які анітрохи не почувалися винними в тому, що їх старших товаришів по службі бив колись під Ульмом і Аустерліцом Наполеон, уже моляться за найяснішого цесаря Франца І в Єзуїтському костелі, а розохочені люмпакі знаходять собі іншу розвагу.

Під час Богослужень у костелах і церквах на Маріацький плац в один і той же час, по неділях, виходив старий чоловік у чорному сукмані, зарослий на обличчі, в крислатому рудому капелюсі. Заклавши назад руки, він ішов, понуривши голову і вряди-годи глипаючи з-під сивих брів на зустрічних допитливими очима, переходив плац Каструм, потім повертав угору, залишаючи зліва костел Марії Сніжної, виходив на Губернаторські вали, йшов Личаківською аж до Лшоншанівки і вертався назад, закінчуючи свій обхід на Пекарській. Там раптом зникав, мовби його ніколи й не існувало, — аж до наступної неділі.

Цей чоловік, якого звали Агасфером¹, жив, здається, вічно, бо пам'ятали його найстарші мешканці міста, і був він завжди такий, як і тепер, — високий, худий, пригорблений, з вузлуватими зморшками на чолі й великою жировою гулею, що визирала, лисніючи, з-під кудлатого сивого заросту, а очі мав на диво молоді, і ніхто не сумнівався в тому, що він переживе ще й те покоління, яке щонеділі вихоплювалося юрбою від Єзуїтського костелу на Маріацький плац, щоб не прогавити обходу Агасфера.

— Вічний жид! Вічний жид! — викрикували вуличники, наближаючись до старця, який зовсім не був схожим на єврея. Він не був схожим ні на поляка, ні на німця, ні на українця, бо риси його обличчя ховалися під лудою старості, а молоді очі висвітлювали тільки цікавість — тоді, коли він підводив погляд на людей, що йшли йому назустріч.

— Агасфер! Вічний жид! — не вгавали шибеники, а старий, не сповільнюючи ходи, пробивався крізь хлоп'ячу юрбу, був незворушний і водночас здивований — чого від нього хочуть; він проводив очима по обличчях люмпаків, погляд його від допитливості молодів, а ще більш змолоджений нерозумінням ніби окремо існував на старечому обличчі, і це бентежило хлоп'ячу юрбу. Розгнуздана і на-

¹ Біблійний скиталець — Вічний Жид, який буцімто відмовив Христові у відпочинку біля свого дому, коли його вели на Голготу.

• ————— •

хабна, вона розступалася, знічувалася і врешті розтавала під звуки дзвонів, які сповіщали винос Святих Дарів.

І трапилося так, що саме тієї благодатної листопадової неділі, яка була передоднем штурму Бельведера, один із сміливців усе ж наважився підступити ближче до Агасфера і, заглядаючи знизу в його обличчя, запитав те, чого сам не розумів, бо чув це прихапцем від старших, і міг би те питання розтлумачити хіба тільки рабин із синагоги Золота Роза.

— А чому ти не подав Ісусові води, коли він ніс хрест на Голготу?

Агасфер різко зупинився, розпрямився, обличчя його то світліло, то тьмарилося, наче він намагався розгадати загадку, яка мучила його все життя; очі старого враз зблиснули, певне, до нього прийшло нарешті цілковите розуміння смислу свого прозвиська і тільки що заданого питання, він схопив підлітка за оборки, потряс і прохрипів:

— А ти подавав? Ти — подавав?

Однією рукою тримав хлопчиська за вилоги лапсердака, а другою — з палицею — тицяв у інших, геть стетерілих, і перепитував:

— А ти? А ти? А ти?

Сполохані незвичайною поведінкою старця, люпаки розбіглися у бічні вулички, тоді Агасфер повернувся у бік Катедри й Руської церкви, в яких правилася Богослуження, простягнув руку з посохом і заволав:

— А ви, чому ви не хочете подати води тим, хто несе хрест?

Благовісти сповіщали винос Святих Дарів, багатоголовий хор дзвонів розсипав благодущний спокій над містом, ніхто не чув дивного воання старця, крім худорлявого двадцятирічного юнака Маркіяна Шашкевича, який при неділі, будучи вільним від репетиторства з дітьми вуйка Захара Авдиківського, квапився до Закладу Оссолінських, де бібліотекар Любимський дозволяв йому посиджувати за рукописами й книгами. Він обминув божевільного, але слова старого, здається, чіплялися його; Маркіян не розумів їх, та відчував, що вони і йому адресовані, оглянувся: старий уже не волав до церков, він дивився вслід Маркіянові й тикав у його бік палицею, тихо повторюючи:

— А ти подавав, ти подавав?

Маркіян приквапив ходу, щоб чимшвидше зникнути в провулках Хорунщизни, та слова юродивого враз наповнилися у свідомості юнака конкретним змістом: треба мати криницю, щоб черпати воду й подавати її комусь, а в нього немає навіть джерельця; Маркіян мимоволі звернув на Широку й миттю вийшов на перехрестя вулиць, за яким, справа, стояла церква з чотириярусною дзвіницею і височів сірий будинок із загратованими вікнами — духовна семінарія, до котрої йому закрито вхід.

Шашкевич довго дивився на віконце своєї колишньої кімнати на першому поверсі, і уявилася вона, холодна й пліснява, затишним теплим куточком, в якому витає дух премудрих наук, панує злагода між семінаристами, ведуться цікаві розмови, а на голови вихованців з долонь ректора отця Стефана Теліховського спадає тепле благословення. Аж струсився від цієї солодкої ілюзії: в тому будинку бруд, фальш і деспотія, а все одно — відокремлений назавжди від нього, ще й проклятий батьком, — відчував себе неприкаяним сиротою і в цю мить ледве стримав схлип.

Крізь вікно виглядали питомці, здаля він їх не впізнавав, і вони не до нього приглядалися: на бруку стояв селянин з бесагами на плечах, по одягу був десь із бойківських гір — у сукняному капелюсі з заяложеною волічковою обвідкою, довгополуму сардаку й личаках. Він з мужицькою цікавістю приглядався до питомців, що скупчилися біля вікна й реготали. Один з них відхилив кватирку — Маркіян впізнав Михайла Базилевича, винуватця його біди, — той заторохтів, перекривляючи мужика:

— Дурний хлоп упився, на бабу звалився, борода в муці, а... у руці! Га-га-га!

Бойко відступився від вікна і подався на другий бік вулиці, але посередині дороги таки зупинився і промовив з насмішливою в'дливістю, помщаючись за зневагу:

— Смійся, смійся! Якби ти був порядним чоловіком, то за ґратами не сидів би!

Бойко сплюнув і пішов далі, Маркіян зупинив його:

— То не злочинці, вуйку, то мисль нашу там заградували, щоб легше вбити.

— Дуже мудро балакаєш, — зиркнув вуйко спідлоба. — А ти не балакай, лиш топірця роздобудь та й по ґратах, по ґратах!

ЗМІСТ

ВОДА З КАМЕНЮ. <i>Роман</i>	3
САКСАУЛІ У ПІСКАХ. <i>Роман</i>	239
Примітки. <i>Василь Ґабор</i>	442